

„ТЕРМИНОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА СЦЕНИЧНАТА РЕЧ“

гл. ас. д-р Тодор Иванов Димитров-Мечкарски

РЕЗЮМЕ

„Думата не започва като дума – тя е крайният резултат, който започва като импулс, предизвикан от отношението и поведението, който от своя страна диктува необходимостта от израз. Този процес се извършва у драматурга и се повтаря у актьора. Те могат само да осъзнаят думата, но и за двамата – за автора и после за актьора, думата е малка видима частица от огромната невидима формация.“¹

Думата като носител на ментално съдържание, наемква Питър Брук, е външна форма, кодификация на един необозрим в своята мисловна предопределеност смисъл, символ на намерение, видим знак за идея, белег за най-човешкото и възхитителното в човека – мисловната му способност. **„Смисълът на думата е сложно подвижно явление, постоянно изменящо се в известна степен съобразно отделните съзнания и за едно и също съзнание в съответствие с обстоятелствата. В това отношение смисълът на думата е неизчерпаем. Думата придобива свой смисъл само във фразата, но самата фраза придобива смисъл само в контекста на образа, образът в контекста на книгата, книгата в контекста на цялото творчество на автора.“²** Обратно на тази логика смисълът на думата, която се е превърнала в термин, е именно сложно, но константно, непроменливо и изчерпателно по характер явление, тя е инвариант. В този ред на мисли много от понятията в речниковия запас на педагозите по сценична реч не могат да бъдат назовани термини, защото: или са дериват от термини в сходни сфери на науката, където имат друго или близко значение, или са девиант, граничещ със смислов нонсенс в контекста на актьорското обучение, или в голямата си част имат нееднозначно или недокрай дефинирано определение, което ги прави нерелевантни. *Това е основен аргумент в мотивацията за написването на настоящия научен труд – необходимостта от обединение на научните термини, техните аспекти, дефиниции и етимология, както и научните източници и коментари на различни авторитети в тази област на науката, като по този начин се положат граници на терминологичните основи на сценичната реч.* Представеният труд очертава терминологичните основи и понятиен апарат на сценичната реч, които да повишат качеството на гласово-говорното обучение и систематизират методологията, по която преподават педагозите в катедра „Сценична реч“ на Националната академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“.

Сценичната реч в България има вече повече от седем десетилетия живот. През 2019 година се изпълниха 70 години от създаването на катедра „Сценична реч“ на НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, което институционализира сценичната реч като педагогическа дисциплина – създаваща, поддържаща и интегрираща практически познания, научни разработки и методически ръководства за възпитание на студенти

¹ Брук, Питър. Избрани произведения, изд. Наука и изкуство, С., 1978, с. 26.

² Виготски, Лев. Мислене и реч, изд. Наука и изкуство, С., 1983, с. 399. 11

по актьорско майсторство. В този ред на мисли сценичната реч е сравнително млада, автономна от гледище на театралната теория, интегративна, интердисциплинарна, теоретико-практична и динамично развиваща се област на театралното образование.

Чрез гласа като психофизически феномен се проявява речевата способност на човека, т.е. неговата езикова и говорна компетенция. Езикът е психичен феномен, знание, което външно се проявява чрез говора. Говорът е вид звукова, специфично смислова човешка сигнализация. Той е външна проява на езика чрез сложни движения под командите на главния мозък (cortex) и централната нервна система (ЦНС). *Ако най-кратката дефиниция за езика е знание, то тази за говора е умение.* Езикът и говорът са двата аспекта на висшата когнитивна способност на човека, която може да се обобщи с понятието реч, а речта е равнозначна на понятието комуникация, което пък е от първостепенно значение в работата на актьора в театралния спектакъл, като изключим класическия монологичен дискурс (макар там също да фигурира, но в друга парадигма). В работата по сценична реч и правоговор освен в основните понятия език, реч, говор често се срещат недоразумения с фундаментални понятия, например: фонема и буква, сричка и морфема, интонация и мелодика на фразата, както и по-сложни явления като говорна верига и звукова верига, както и разликата в пунктуацията, спецификите и законите, по които се изгражда писмената и говоримата реч и още много др. Изброяването е дълго и включва множество понятия и термини. Дадените тук прости примери са основателна причина за вглеждане в този научен пласт и подсказват необходимостта от ревизиране, обновяване и модернизиране както като цяло на концепта за теоретико-практическото гласово-говорно обучение на актьора, така и на някои методи и аспекти на теоретичното обогатяване на студентите в подкрепа на практическото съгласно откритията на съвременната наука. За да постигнем *основната цел на настоящата монография – да се очертае рамката на сценичната реч като научна област, е необходимо да се дефинират нейната предметна област, цели и структура, без които няма как сценичната реч да се развива в теоретико-научно, научноизследователско, практико-приложно и професионално направление.* *Предметната област* на сценичната реч са гласът и говорът като основно изразно средство в работата на актьора, а оттам и на словесното действие. *Предмет на сценичната реч по отношение на гласа* е овладяването, подобряването, целесъобразната и икономична употреба на говорния и дихателен апарат, постановката на гласа, резонаторната система и пр., а *по отношение на говора* – осмислянето на говорните недостатъци, овладяването на верни говорни стереотипи и правила на книжовната норма, прозодичното оформяне на речта и други, както и прилагането им в актьорската работа върху ролята, което по същина цели осмислянето, овладяването и воденето на словесно действие. *Цел на сценичната реч* е да подпомогне овладяването на актьорското майсторство в полето на основното изразно средство на актьора – гласово-говорния апарат и възможностите за неговото професионално използване в сценичното слово. *Структурата на сценичната реч* представлява едно интегративно триединство, включващо следните полета:

- *техника на говора*, включваща в своите цели и задачи осмислянето, припознаването, овладяването, икономичната и пълноценна употреба на дихателния механизъм, артикулацията, отделите на говорния апарат, регистрите на гласа в неговия диапазон, както и координацията мисъл – движение – слово;
- *правоговор*, включващ в своите цели и задачи овладяването и прилагането на нови говорни стереотипи по посока на звукообразуване, звукоизвличане, експираторното дихателно налягане, мускулната сила на артикулационните органи, както и овладяване и прилагане на лингвистичните и фонетични нормативности и закони на книжовния изговор;
- *художествена организация на речта*, включваща в своите цели и задачи прилагане на придобитите познания по техника на говора и правоговора в работата върху художествен текст, както и придобиването на теоретико-практично познание и техники за устна интерпретация на художествен текст.

„Свърх-задачата“ да се направи опит за дефиниране на сценичната реч като наука поставя серия от предизвикателства като:

- да се дефинират и селектират терминологичните основи на сценичната реч и точно на базата на какво терминологично и научно познание преподават и от какви научни полета заимстват терминологичния речник преподавателите
- да се очертаят, макар и бегли, рамки на терминологичната лексика на колегиума по сценична реч и правоговор, в името на единната основа на преподаване в нашата Академия и с цел по-високото, хомогенно, единно, терминологично адекватно, единородно и единоецелно обучение на актьорите
- да се проследят на пътищата, по които са вървели дадени научно-практически положения към нашето научно поле, и издирят първоизточниците, от които са преплетени и изградени методологиите на преподаване в нашата работа
- да се открият нови, актуални или различни техники, които не отменят методологичните основи на работата, а напротив – дообогатяват, разнообразяват и повишават нейното качество
- да се насочи вниманието към интердисциплинарния характер на методическата, научната и практическата работа, от което ще се отворят врати към сродни науки и техните съвременни открития, в чийто фокус са гласът и говорът, като логопедията, херменевтиката, семиологията, семиотиката, психофизиката, психотерапията, психогенетиката, логотерапията, езикознанието, лексикологията, неврофизиологията, невропсихологията, невролингвистиката, медицината, ортоепията, фонетиката, фониатрията, фонопедията и др.

В подкрепа на интердисциплинарния характер на сценичната реч аргумент са научните търсения и мнения на различни теоретици от близкото и далечно минало. Бащата на съвременната сценична реч Робърт Роснър намира допирателни между техниките от

разработването на гласа при оперното пеене и при актьорите. Кирил Попов нееднократно изтъква заимстването на модели от дефектологията (старото наименование на логопедията), Димитър Тилков и Тодор Бояджиев систематично подчертават връзката на фонетиката и акустиката със сценичната реч, проф. Иван Максимов – бащата на българската фониатрия, говорейки за фониатрията, постоянно дава примери и съпоставки с дейци на театралното и музикалното изкуство. Ненадминатият специалист в областта на книжовния изговор Мара Георгиева заимства методи от граматиката, фонетиката и ортоепията, проф. Елисавета Сотирова изследва сценичната реч от гледна точка на невронауките, психологията и лингвистиката, Красин Йорданов разглежда психофизическите подходи в гласово-говорното обучение през призмата на физиологията и невропсихологията. Методите за релаксация и говорен тренинг имат пряка връзка с различните терапии (артикулационни, прозодични, дихателни и др.), техники и масажи в съвременната логопедия и пр. Работата по сценична реч има отношение и към реториката, етимологията, семантиката, семиотиката, езиковедството, граматиката, морфологията, лексиката, диалектологията, логиката, социологията, естетиката, етиката, философията, та дори митологията, наратологията, фолклора, йога практиките, езотериката и още много други.

Доминиращо място в книгата е отделено на техниката на говора, правоговора и анатомио-физиологичните аспекти на говорния акт. Причините за това са няколко и от различен характер. На първо място, добрата говорна техника и техниката на правилния изговор са компетенции с дълготрайна насоченост в обучението на актьора, т.е. те са перспектива за цялостното професионално развитие на студентите по актьорство. На второ място е все по-замърсената и пропита от чуждоезикови влияния говорна среда в обществото, медиите и публичните комуникации, което неминуемо води до по-ниската говорна култура през последните три десетилетия поради множество поколенчески, технологични и социални деформации. Поради тази причина в съвременното обучение на актьора правоговорът съществува като отделна дисциплина, защото е фундаментален елемент от говорната култура на твореца в работата му със словото като изразно средство. Ето защо терминологичните основи на правоговора са органична част от тези на сценичната реч.

„Гласът е продължение на тялото в пространството!“ Този закон, преподаван и налаган в практическата работа от проф. Диана Борисова, е фундамент в цялостното разбиране за психофизическия характер на словото и методите на неговото преподаване в Академията. Тази фраза най-пълноценно подсказва психофизическия характер на словото, от една страна, а от друга – пряката, неразривна и логична връзка между мисъл, тяло и глас. Неподлежащ на опровержение е фактът, че психофизическите подходи в гласово-говорното обучение са най-верният и пълноценен път към овладяването на гласовия апарат и експресивните възможности на сценичния говор.

„Театърът е изкуство на действието, а актьорската игра е органичен синтез от словесно и физическо действие. Изкуството на актьора се осъществява от човешкия организъм, одухотворен от голямата идея и силното слово, но действащ

в крайна сметка на основата на сложните закони на физиологията и психологията.“³

На финала трябва да бъдат изяснени някои характеристики на настоящата книга – например това, че е организирана като речник, както и да се очертаят перспективите на очакванията към нея. По въпроса за организацията на съдържанието като речник е добре да се каже, че това е най-прегледният начин за организация на терминологичните елементи, без в тях да се създава йерархична структура или някакъв вид доминантност. От друга страна, това подпомага читателя, когато той има интерес към определен термин като част от сценичната реч. Тук е хубаво да се подчертае, че много от цитираните източници дават сходни гледни точки към даден термин, но стремежът към изчерпателност и най-голяма представителност на теоретичното познание налага поднасянето на близка като мисъл информация, но обагрена от отношението, познанието и практиката на съответния цитиран авторитет. По въпроса за полезното действие и перспективите на тази монография могат да се изтъкнат следните намерения:

- да поднесе съвременен и цялостен информационен фонд от теоретично познание върху терминологичните основи на сценичната реч
- да създаде добре организиран речник, включващ максимално по обем количество дефиниции на основните понятия в съвременната сценична реч
- да открие интердисциплинарните връзки на терминологични единици, теоретично-практични постановки и познания от сродни науки в полза на сценичната реч и правоговор;
- да бъде полезно учебно пособие за ориентирване в понятийния апарат на студенти от бакалавърските програми;
- да бъде учебно пособие в ръцете на студентите от магистърските специалности и конкретно „Публична реч“ – както в процеса на интеграция на студенти с базисно образование извън полето на театралното изкуство, така и в подготовката по заданията за извънаудиторна заетост, а също така за писане на магистърски тези по теми, обвързани със сценичното слово, или в подготовката за държавен изпит;
- да бъде изчерпателен източник на теоретично познание, дефиниции, цитати и препратки към определени аспекти от сценичната реч, както и помощник в ориентирването в научната литература за докторантите, чиито теми имат пряко или косвено отношение към сценичното слово;
- да бъде наръчник за (не)опитни театрални педагози в изясняването на понятийния апарат, подготовката за лекционни занятия и научноизследователска работа

³ Бенчева, Иванка. Играта „Шекспир“ и някои нейни правила за работа върху текста, Рекламна агенция Очи, С., 2007, с. 40

- да бъде бърз и лесен начин за справка на обучаващите се или завършили режисьори във връзка с аспектите на тяхната работа, имащи отношение към словото
- да бъде полезно четиво за студенти от всички специалности на Академията, които желаят да разширят познанията си върху това поле от театралното изкуство
- да бъде един холистичен преглед на понятийната система и научните полета, в чиито ареали следа имат сценичната реч и правоговорът
- да бъде една от първите крачки към създаването и оформянето на специфичен научен облик и рамка на терминологичните основи на сценичната реч

И в крайна сметка, да бъде интересно четиво за всички читатели, театрални зрители, любители, които са изкушени, въодушевени, вдъхновени от магията на играта и словото, която има кардинално място в театралното изкуство. Такова изследване ще отвори вратите към по-цялостна теоретико-практическа представа за сценичната реч, ще подсили приемствеността, ще даде нови възможности и перспективи, както и ще подпомогне осъзнаването на архаичността на някои разбирания и практики. Страхът от отваряне, съизмерването и взаимодействието с други научни полета не е основателен. Особено в областта на науката, културата и изкуствата всякакви разделителни линии, егоизъм и себичност нямат почва, защото имат обща цел и стремеж – одухотворен, просветен и вдъхновен български народ! И което е главното – да се съхрани българското слово, култура и дух за бъдещите поколения! Както играта, така и познанието в крайна сметка са един изкусителен и окриляващ плод, водещ човека напред към неговото бъдеще чрез поредица от горчиви опити и множество провали, но все и все воден от нескончаемо любопитство.